

AZ ACZÉLT MEGEDZIK.
ACZÉL TAMÁS: *A SZABADSÁG ÁRNYÉKÁBAN*

Rezümé

A tanulmányban a kommunista diktatúra idején formálódó, ideológiai és politikai meghatározottságú kritika néhány irodalmi, esztétikai szempontját vizsgálom Aczél Tamás 1948-ban megjelent és 1952-ben Sztálin-díjjal jutalmazott, *A szabadság árnyékában* című regényén keresztül.

KULCSSZAVAK: irodalompolitika, kritika, Aczél Tamás, Sztálin-díj, kommunista diktatúra

Abstract – In the Shadow of Freedom

The study is dealing with some literary and aesthetical aspects of the politically defined critical discourse under the communist dictatorship, in respect to a novel by Tamás Aczél, which was written after World War II, published in 1948 and awarded Stalin prize in 1952.

KEYWORDS: literary politics, criticism, Tamás Aczél, communist dictatorship, Stalin prize

A kommunista diktatúra alatti irodalom leggyakrabban mint ideológiai alapú gondolkodásmód-formáló és társadalomalakító politikai lehetőség jelenik meg a különböző szakmunkákban, de kevesebb szó esik magukról a szövegekről, értelmezésükről, valamint az őket meghatározó hatalmi-politikai viszonyokról. Holott az irodalom kritikai értékelését, annak külpolitikai és belpolitikai feltételrendszerét, a közéleti cselekvést és gondolkodást egyaránt ellenőrző hatalomtól az irodalmi-kritikai megszólas adott viszonyrendszerhez alkalmazkodó attitűdjéig sokféle vizsgálati szempont kínálkozik a kutató számára, amelyben a Ranciere álláspontja szerinti láthatóvá tétel legalább annyira fontos lehet, mint (Genette terminológiájában) az esztétika és politika két egymáshoz belsőleg kapcsolódó struktúrájának kérdése. A párt közvetett vagy közvetlen irodalompolitikai állásfoglalásainak alárendelődő, a szépirodalom lehetőségeit és a művekről szóló diskurzust szabályozó irodalomkritika szerepkörei és szempontjai leggyakrabban mégis kifejtetlenek maradnak. Úgy gondolom, hogy a politikai hatalom által megszabott irodalmi-kritikai mozgástérben az irodalompolitikai céloknak és elvárásoknak való megfelelés nemcsak egyfajta irodalmi legitimációs törekvésnek tekinthető, hanem a kritikai megszólasban irodalmi, esztétikai szemléletmód is érvényesül. Ez utóbbinak néhány szempontját szeretném áttekinteni egy, a világháború utáni irodalmi normarendszer kialakításának időszakában íródott és megjelent, majd később újratárgyalt regényen keresztül.

Aczél első regényének kéziratát a Szikra díjazta az 1947-es regénypályázaton. A kiadó *A szabadság árnyékában* szövegét a benne rejlő művé-

szí értékek elismeréseként ajánlotta kiadásra.¹ Aczél ebben az időszakban már behatóan foglalkozott a marxizmus és irodalom kérdésével. A Keszi Imre által szerkesztett *Emberség* egyik szerzőjeként az irodalmi művön a propagandajelleget,² az irodalomelméleti munkán pedig a párt-hűség artikulálását kérte számon. A Szikra Kiadó gondozásában megjelent *Irodalom és demokrácia* című Lukács György-tanulmánykötetről írt kritikájában a lényeg és a jelenség dialektikus elméletének gyakorlati átültetését dicsérte, ezen túl szinte a militáns, propagandisztikus retorika apropójának tekintette a kritikát:

A határozott állásfoglalás azonban – ide vagy oda, jobbra vagy balra, a demokrácia ellen vagy mellett – szükségszerűen kényszerítővé vált. Ez az állásfoglalás tisztázza a szemben álló frontokat [...] A fasizmus leverésével korántsem szűnt meg az imperialista reakció újabb változatai ellen szükséges harc, legfeljebb más vonalakra tolódott át.³

Keszi Imre, aki ekkor a Szabad Nép szerkesztőjeként dolgozott, már 1948 novemberében nagy sikert jósolt a lapban a megjelenés előtt álló Aczél-regénynek.⁴ A lap a karácsonyi könyvek közt be is számolt a könyv megjelenéséről. A szöveg a fiatal realista prózaírók közül főleg politikai-ideológiai alapon emelte ki Aczélt, közel sem egy remekművet, de egy méltányolandó kísérletet látva regényében.⁵ A második kiadásra már 1949 szeptemberében sor került, a lapokban „a magyar felszabadulás regényeként” reklámozták. Augusztusra Cserés Miklós rendezésében rádiódrama is készült a regény alapján, Aczél mellett Vajda István részvételével.⁶ Aczél ebben az évben Kossuth-díjat kapott, de sokat elárul a regény fogadtatásáról, hogy ezt az elismerést költői munkásságával indokolták.

Első versét a Népszava közölte 1940-ben, egy évvel később önálló kötettel jelentkezett *Ének a hajón* címmel, ezt 1948-ban az *Éberség, hűség*, majd 1949-ben a *Jelentés helyett* követte. Ebben az évben egy színműve, *Az első élmunkás* is megjelent, majd 1951-ben keletkezett kisregénye *Láng és parázs* címmel. A második világháború után rendszeresen közölték a lapok írásait (pl. Budapest, Új Idők, Forum, Irodalmi Szemle, Újhold, Valóság), illetve szerepelt antológiákban is: az 1948-as *Négy nemzedékben* még többek közt Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Weöres Sándor, Áprily Lajos versei mellett kapott helyet, de 1950-től már politikai-ideológiai tekintetben jóval zártabb koncepciójú kötetek: *A szabadság énekei*, *Szemtanu*, *Csatázok verseimmel*, *Felszabadult ország*, *Hét*

¹ Szabad Nép 1947. október, 234. sz., 4.

² ACZÉL Tamás, *Vészi Endre: Muszka Pista*, Magyarok 1947. április, 315–316.

³ LUKÁCS György, *Irodalom és demokrácia*, *Emberség* 1947/2–3, 136–137.

⁴ Új marxista kiadványok, magyar, szovjet, francia regények, népszerű, tudományos a Szikra programjában, Szabad Nép 1948. november 10., 259. sz. 6.

⁵ Szabad Nép 1948. december 18., 6.

⁶ Szabad Nép 1949. augusztus 18., 10.

évszázad magyar versei, Szabadság, Magyar írók Rákosi Mátyásról közölték írásait.

A regényszövegben Magyarország világháború utáni társadalma két, egymástól drasztikusan elkülönülő térre oszlik, mely oppozíciós rendszerben a Horthy-éra egykori haszonélvezőinek (tőkéseknek, tiszteknek stb.) konspirációs tevékenysége hátráltatja az új világrend építésére törekvő békés munkásokat, kommunistákat. A szereplők jellemzése tehát az „osztályharcban” betöltött szerepük által meghatározott. Különösen irracionális a „klerikális reakciót” megtestesítő Jonasz atya alakja, akinek a logikátlan gondolkodásmód és az egymáshoz nem kapcsolódó frázisok halmozása a védjegye:

Az a lány elveszett nő. – Kinyújtotta karját s az égre nézett. – Látom, ahogy hullik, züllik lefelé a lejtőn. Tudják maguk, mi lesz azokból, akik megszakítják kötelékeiket a családjukkal, a múltjukkal, mindazokkal a tradíciókkal, amelyek életünk alapjait jelentik? A múlt! A megszentelt korona! – Leejtette karjait. – Ez lesz belőle. Nyomor, éhség. Az ilyen emberek könnyen hajlamosak arra, hogy beleessenek a kommunisták hálójába. (...) [Az ilyen lány] Elszakad Isten ígétől s a pokolra vettetik.⁷

Az atya passzív alak, a háttérben meghúzódó felbujtó, aki céljai eléréséhez csak lelkesítő beszédek tart, ily módon: „Lehel kürtjének bögése ébressze a népet!”⁸ Szándékai expliciten kifejtettek: „Mi leszünk a győztesek – mondta Jonasz atya – mi fogunk diktálni, a világ a lábaink előtt fog heverni, akkor cselekszünk!”⁹ Világuralmi terveit pedig rendfokozat nélküli orosz közkatonák meggyilkoltatásával kívánja beteljesíteni: „Két orosz katona lelövését határoztuk el. Az időpont: késő este. A vállalkozás végrehajtásához két önként jelentkezőt kérünk.”¹⁰

Jellemző továbbá a regényben, hogy a megszálló orosz hadsereggel szemben rendszeresen, még a hadseregen belül is önkéntes alapon szerveződik az ellenállás, de az antikommunistákat többnyire nem sikerül mozgósítani:

Önként jelentkezőket kérnek, mert egyheti kiképzés után azonnali bevetés következik. (...) Hazánk nagy szükségben van. Budapest felé törnek az oroszok. Egyes páncélos ékek már elérték a főváros határát (ezeknél a szavaknál a fátyolos reggeli csendbe ismét beledördült a távoli ágyúszó). (...) Aki jelentkezik, tartsa fel a karját. Egyetlen ember sem mozdult.¹¹

Más szöveghelyen is úgy tűnik, hogy Aczél megfélekedezik a fasiszták általi fenyegetettség ábrázolásáról:

⁷ ACZÉL Tamás, *A szabadság árnyékában*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1952, 182.

⁸ *Uo.*, 251.

⁹ *Uo.*, 95.

¹⁰ *Uo.*, 251.

¹¹ *Uo.*, 45.

Időközben Raskó elment, s nemsokára két nyilással tért vissza. Belépésük pillanatában a halkan duruzsoló pincében halotti csend lett. De Rózsának rendben voltak az iratai, a nyílasok morogva elmentek, az órák lassan múltak, este lett, reggel, megint este, megint reggel. Közben a szomszéd ház beomlott, egy repülőgép füstölögve két házzal odébb lezuhant a Szabadság-térre.¹²

Olykor azonban beiktat egy-egy erre vonatkozó szövegrészt:

– Jól kiképeztek benneteket? – Egy német őrmester volt kint – ragyogott Fábri – valami csodálatos volt. Pontosság, egyszerűség, katonás fegyelem, hidegség és semmi könnyörület. Bár a mieink is ilyenek lennének – tette hozzá sóhajtva.¹³

Ezzel szemben a szovjet haderő olyannyira ártalmatlan a civil lakosságra nézve, hogy a katonák még a bejárati ajtóknál sem tesznek kárt:

Jönnek az oroszok! (...) Most érnek fel az első emeletre – mondta szinte kábultan a fiatalasszony, aki Raskóék mellett feküdt egy matracon. – Most kulcsot vesznek elő – folytatta révetegen az asszony, – már ki is nyílt az ajtó.¹⁴

Az 1944–1945-ös események mintegy fejlődéseméleti tézisként fogalmazódnak meg különböző életvitelű, nemű, korú, de politikai-társadalmi hovatartozástól függően állandó, egyoldalú személyiségjegyekkel megformált szereplők sorsán keresztül. A tisztviselők, katonák, nagybirtokosok, kereskedők züllöttek, erkölcstelenek, nevetségesek, önzők, iszákosak, erőszakosak, vagy jellemtelenek. Aczél regényében – és annak folytatásában – a háború előtti társadalmi rendet olyanok képviselik, akik ártalmasak a világ egészére nézve, és akik törvényszerűen, különböző módokon – jobbra börtön- vagy halálbüntetés következtében – eltűnnek az új társadalomból. A fasisztákkal, „reakciókkal” szemben a „haladást” megtestesítő kommunisták a még zajló harcok közepette is a város újjáépítésén fáradoznak, gyárat szerelnek fel, kizárólagos motivációjuk (és csak az övék) a béke megteremtése. Az egyetlen szereplő, aki a két csoport közti átjárhatóságot biztosítja, Marianne, aki Budapest ostroma alatt a bombázások elől pincékben bujkálva még szépítkezéssel, gondolatban pedig egykori porcelánjaival foglalkozik, de rövidesen sajtá érdekéről és jogairól lemondva, egy magasabb társadalmi érdekért feláldozza a családjá által biztosított kiváltságait, azaz megtagadva egykori közegét, gyári munkásnő lesz. Aczél azáltal teszi kézzelfoghatóvá a Marianne értékrendjében bekövetkezett elementáris fordulatot, hogy ütközteti azt a lány gyerekkori barátnőjének, Verának az életszemléletével:

[Marianne] „bosszankodva hallgatta, e pillanatban, mintha felpattant volna a lárva burka; egyszerre megpillantotta Vera igazi arcát. Ez hát az a

¹² *Uo.*, 21.

¹³ *Uo.*, 126.

¹⁴ *Uo.*, 54.

híres szabadság, amit annyira emleget? Mindennap mással lefeküdni? Kötetlen élet! Nem, semmi kedve nem volt ehhez. Inkább bánkódik és dolgozik tovább.”¹⁵

A regény a zsdanovi irodalomszemléletnek megfelelően – de még annak magyarországi térnyerése előtt – aktuális témát dolgozott fel, konkrét helyen és időben, többszálú, fordulatos cselekményvezetéssel, pártos szemléletmóddal, előretekintő, optimista formában. A könyv első megjelenésekor ennek ellenére alig született róla kritika.

A legelfogultabb véleményt Gyárfás Miklós fogalmazta meg. Cikkében messzemenőig eltekintett még a regény leglátványosabb és ezért nehezen tagadható problémáitól is. Elemzése végén arra jutott, hogy a „felszabadulás” egyenes ági következményeként kiforrott Aczél-féle alkotói világ a szocializmus szellemében, ehrenburgi riportjelleggel, de mindenképp igényes írásművet hozott létre, amelynek központi hőse maga a társadalom, és amelynek létrejöttje az író tehetségének és nem a kritika ráhatásának köszönhető.¹⁶ Ennek magyarázata lehet az is, hogy Gyárfás az elsők közt szólalt meg a regényről, egy olyan irodalmi kontextusban, amelyet nem lehetett függetleníteni a kiépülő kommunista diktatúrától. Ugyanígy a Népszavában megjelent cikk – jobbra Gyárfást ismételve – Aczélt mint a költészetében és prózájában is következetesen pártos alkotót eszményíti, aki az írói hivatást már a kommunista társadalomszemlélet tükrében képzei el, hiszen műveit a munkásosztálynak írta, mely osztály a jövő kultúrájának egyedüli letéteményese, és a múlt kultúr hagyományainak továbbörökítője. A szerző a proletariátussal szemben (illetve amellett) egyetlen kategóriát ismer, az pedig az „ellenségé”, de Aczél szerinte az ellenségábrázolásban is helytállt.¹⁷

Pándi Pál alig egy évvel később megjelent kritikája a pozitív hős kategóriájára is hangsúlyt fektetett: „helytelennek” tartotta, hogy Holderrel, az új kommunista gyárigazgatóval ellentétben Marianne az idealizált pozitív hős. Ez az aránytévésztés ugyanis azt sugallja, hogy a Mariann által megtestesített nagypolgári réteg zökkenőmentesen illeszkedhet be az új, szocialista világrendbe. Pándi azért tartotta mégis jelentős előrelépésnek és egy nagy realista regény lehetséges előzményének a művet, mivel Aczél megfelelő témát, azaz a szocialista országépítés tematikáját választotta, és ezt marxista-leninista szemléletmóddal közelítette meg, vagyis a szereplők tudati-lelki folyamatait összefüggésbe állította a változó történelmi szituációval. Ennek ellenére úgy látja, hogy a szereplők merev, ideológiai-politikai szempontú kategóriákba osztott típusok maradtak, s ez valójában hitelteleníti őket. S bár ideológiai alapvetései miatt a re-

¹⁵ *Uo.*, 244.

¹⁶ GYÁRFÁS Miklós, *A szabadság árnyékában, Aczél Tamás regénye*, Haladás 1948 dec. 16., 5.

¹⁷ SÓS (Valószínűleg SÓS Endre), *Aczél Tamás: A szabadság árnyékában*, Népszava 1949. január 7. 6.

gény szakítást jelent a világháború előtti „kisszerű”, „szegényes” irodalommal, egy mesterkéltén megkonstruált ideológiai vázra épül, hogy cselekménye egységbe foghassa a meglehetősen széttartó történeteket.¹⁸

Ezek a szempontok nemcsak *A szabadság árnyékában* elemzését, hanem folytatásának, a *Vihar és napsütés*nek az értékelését is meghatározták. A közbeszédben gyakran összemósódtak a két regény különbségei, hiszen Aczél egy regénytrilógia részeinek szánta a két regényt, melyek megjelenése közt ráadásul alig egy év telt csak el.¹⁹

A második rész elemzésébe Molnár Miklós bevonta a kritikusok felelősségét is, hiszen az első regény hibáit Aczél azért ismételhette meg, mert nem kapott megfelelő bírálatot. A munkástatematika megjelenítésében szerinte Aczél arra összpontosított, hogy a kommunisták a munkásokat nem egzisztenciálisan veszélyeztették, hanem racionális érvekkel az osztályöntudatukra hatottak, ezért tudtak sikereket elérni a legreménytelenebb helyzetekben is. A valószínűsíthető szerzői intenció szerint a kommunista párt világháború utáni hatalmi pozícióba kerülésének többek között ez lehet az egyik magyarázata. Azonban a kritikai pozíció sem sokban különbözött, hiszen azt kérte számon a regényen, hogy az „ellenség” (náci ügynökök, csempészek, feketézők, bérnyilkosok) lényegesen nagyobb hangsúlyt kaptak, magánéleti és lélektani aspektusból is kidolgozottabbak (hiszen az élmunkásoknak egyáltalán nincs magánéletük). A regény emellett hatásvadász eszközökkel operál: komolyan vehetetlenül irracionális helyzetekben láttatja az „ellenséget”. Molnár ezt a sematizmussal azonosította, mely jelenség azután az írószövetségi közgyűlés központi témája lett.²⁰

A második regény is azt mutatta, hogy Aczél úgy értelmezte a szocialista realizmus alapvetéseit, hogy a munkásosztály életét ábrázoló szépirodalmi művekben elsődleges cél a proletariátus hegemoniájának ábrázolása. A háború előtti gyárvezetőkkel szemben megerősödő szakszervezetek kiemelésével törekedett ennek szemléltetésére, hiszen általuk mind a munkások magas pozícióba helyezését, mind a kommunista ideo-

¹⁸ PÁNDI Pál, *Aczél: A szabadság árnyékában*, Csillag 1949. április, 62–63.

¹⁹ Aczél Tamás 1950. szeptember 17-én a MISZ előadást és vitát elemző cikkében Révaira hivatkozva kifejtette, hogy mivel nem épült fel a szocializmus és az irodalom még nem egységesen szocialista realista pártirodalom, még hátra van a következő szakasz: a proletáriradalom, a szocialista realista pártirodalom hegemoniájáért folyó harc és az irodalmi irányok és írók versengése. Ezért Aczél azt az időszakot az élesedő osztályharc korszakának nevezte, vagyis (a Bolsevik Párt 1925. július 18-i *Pártirodalom* elnevezésű politikai határozatára hivatkozva) a proletariátus mindenhol megszerzi a pozíciókat, megőrzi, kiszélesíti a vezetést. Zsdanov 1934-es szovjet írókongresszusi beszédét idézve támasztotta alá, hogy az irodalom gyengesége a tudatnak a gazdaságtól való elmaradását tükrözi. Szovjet mintára az irodalomban annak kell látszódnia, hogy az egymással ellenségesen szembenálló gazdasági formák egyidejűleg fejlődnek. ACZÉL Tamás, *A proletárhegemonia kérdései irodalmunkban. Előadás és vita a MISZ-ben 1950. szeptember 17-én*, Csillag 1950/35, 87–94.

²⁰ MM (valószínűleg MOLNÁR Miklós), *Aczél Tamás: Vihar és napsütés*. Szabad Nép 1950. május 11. 6.

lógia terjedését ábrázolni lehetett. Király István azonban kifogásolta, hogy Aczél leszűkítette a látókört a proletártematikára, ahelyett, hogy a munkásosztály vezető szerepét a dolgozó nép teljes életének ábrázolásával együtt láttatta volna.²¹ Ugyanakkor úgy véli, a szerző súlyos hibái, helyenként naturalista vagy felszínes ábrázolásmódja ellenére, főképp a munkásábrázolás terén szerzett vitathatatlan érdemeket.²²

Az 1951-es írókongresszus mindezt részletesen tárgyalta, ezért a Csillag májusi száma *A magyar irodalom helyzete és feladatai* címmel hosszú beszámolót közölt Darvas József neve alatt.²³ Az irodalmi életet átható problémák gyűjtőfogalmaként meghatározott sematizmussal kapcsolatban tért ki Darvas az általa „fejlődőképesnek” nevezett Aczél Tamásra is. Darvas szerint Aczélna – az irodalom pártszerűségének legfontosabb kérdéseit meg nem értő kommunista írók többségével együtt – a párt gyakorolt hatást azáltal, hogy meggyorsította a „kultúrforradalom kibontakozását”.²⁴ Aczél második kötetében ő is előnyös választásnak tekintette a világháború utáni életet áttekintő tematikát. Ellenben mindkét szöveget sematikusnak nevezte, azok riportszerűsége, dokumentumjellege miatt. Benjámín László ugyanezt a terminust az elnagyoltan ábrázolt, tipizált papírmáséfigurákra alkalmazta –, ami azért is fontos, mivel – ahogy arra Scheibner Tamás *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása* című munkájában rámutat – a sematizmus fogalma az ötvenes évek kritikai diskurzusában a legkevésbé sem a szocialista realizmuséval azonos jelentésmezőben szerepelt.²⁵

Benjámín szerint továbbá Aczél a „burzsoá álobjektivitás” hibájába esett – ami ellen éppen Aczél szólalt fel a Csillagban közölt egyik cikkében. A szöveg azonban, amelyre Benjámín hivatkozott, pontosan az említettek ellenkezőjét tartalmazza. Aczél ebben annak a véleményének adott hangot, hogy a kommunista szereplők jellemrajzába a valóságosabb ábrázolás látszatáért szükségtelen negatív vonásokat vegyíteni, ugyanis az új, háború utáni élet megteremtette azokat a pozitív hősöket, akik mimetikusan leképezhetők az irodalmi művekben. Aczél szerint épp ab-

²¹ ACZÉL Tamás, *A proletárhegemónia kérdései irodalmunkban. Előadás és vita a MISZ-ben 1950. szeptember 17-én*, Csillag 1950/35, 87–94.

²² Irodalomtörténet 38(1950)/1, 55.

²³ DARVAS József, *A magyar irodalom helyzete és feladatai*, Csillag 1951, 515–543.

²⁴ A „régiek” között Zelk Zoltán, Benjámín László, Kónya Lajos, Szüdi György nevét említi. De a Párt nevelte, illetve neveli tovább az új parasztságból, munkásosztályból, fiatal értelmiségből érkezett költőket: Kuczka Pétert, Juhász Ferencet, Nagy Lászlót, Tamási Lajost. A prózairodalomban Déry fejlődése jelzi legjobban a Párt irányító befolyását, de az „öregek” (Illés Béla, Gergely Sándor, Rideg Sándor, Sándor Kálmán mellett a fiataloknál is, mint Karinthy Ferenc, Aczél Tamás, Sándor András, Cseres Tibor és Palotai Boris) esetében ugyanúgy látható a jótékony hatás. A dráma-irodalomban Hágy Gyula, Mándi Éva, Földes Mihály és Fehér Klára képviseli a párt-szerű művészetet. Ezenfelül a Párt komoly hatást gyakorolt a párton kívüli, útítárs írók (Veres Péter, Szabó Pál) fejlődésére is. Ld. DARVAS József, *A magyar irodalom helyzete és feladatai*, Csillag 1951/5, 515–543.

²⁵ SCHEIBNER Tamás, *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása: A szocialista realista kritika és intézményei, 1945–1953*, Budapest, Ráció, 2014, 197–239.

ban mutatkozott meg a „kapitalista torzítás” – vagy „burzsoá álobjektivitás” mint irodalmi kategória – hogy testi vagy lelki hiányossággal, hibával mutattak be az írók létező, feddhetetlen kommunista hősokeket. Következésképp az idealizálást realiztikus ábrázolásként aposztrofálta, s az ezzel szemben megfogalmazódó fenntartásokat a korábbi rendszerből visszamaradt problémaként fogta fel:

Nekünk az a feladatunk, hogy felszínre hozzuk, irodalmilag megteremtjük azt a hőst, aki mindennapos harcainkat vezeti, irányítja, s nem csal, nem lop, nem sikkaszt, még csak nem is iszik, de annál többet tanul, párnapot tart, szemináriumot, gyárat vezet, s élete egygé válik a nép, a közösség életével. A magyar irodalom adósunk ezzel az alakkal. A magyar társadalom régen megteremtette.²⁶

Aczél munkájának bírálata részben tehát a kidolgozottság rovására el túlzott propagandajellegre összpontosult. Ezt megerősítette az is, hogy az írókongresszust záró beszédében Horváth Márton helyeselte Benjámín hozzászólását, amelyben kimutatta Aczél regényének sematizmusát,²⁷ Révai József pedig Aczél önkritikájáról nyilatkozott elismerően.²⁸ Ugyanakkor az is figyelemreméltó, hogy ekkor, már a diktatúra nyílt bevezetése után sem mutatkozott lényegi eltérés a mű értékelésében.

A regényt azonban szélesebb, nemzetközi irodalmi diskurzusba emelte a díjazás, bár addigra *A szabadság árnyékában* megjelent oroszul (1950-ben), valamint bolgár és szlovák nyelven (1951-ben). A díjazás után elkészült a cseh (1952) és az olasz (1955) fordítása is. Az esemény horderejét mutatta, hogy a részletes a magyar beszámolók mellett²⁹ a szovjet sajtó, még a Pravda is foglalkozott 1952-es a magyar díjazással.

A legtöbb Magyarországon élő újságíró, kritikus osztotta azt az álláspontot, hogy Aczél szándéka tiszteletre méltó, de egyetértettek abban is, hogy *A szabadság árnyékában* című regényt hiba volna egy, a keletkezéshez képest „előrehaladottabb” irodalmi viszonyrendszerben értelmezni,

²⁶ ACZÉL Tamás, *A proletárhegemónia kérdései irodalmunkban*, Csillag 1950/35, 87–94.

²⁷ HORVÁTH Márton, *Felszólalás az Írószövetség első kongresszusán*, Csillag 1951/5, 579–586, ill. RÉVAI József, *Kongresszusi felszólalás*, Csillag 1951/5, 587.

²⁸ Goda Gábor felszólalásából kiderül, hogy előzetesen a prózai szakosztály készítette elő az Írókongresszusra a *Felelet*, a *Vihar és napsütés*, Veres Péter *Szolgaság* és Sándor Kálmán *Szegyenfa* című regénye körüli vitát. GODA Gábor, *Prózairodalmunk egyes kérdéseiről*, Csillag 1951, 899–905.

²⁹ Az érintett nyomtatott sajtó mellett tudósított róla a Magyar Filmhíradó is. Ld.: <http://www.filmintezet.hu/uj/hirado/heti/index.php?y=hir&id=1080&eid=6342> Aczél Tamás úgy fogalmazott, hogy a magyar írók számára nincs nagyobb tisztesség, mint a szovjet néppel együtt harcolni a béke ügyéért. Nagy Sándor valamennyi magyar író nevében megfogadta, hogy méltók lesznek a magyar irodalom forradalmi hagyományaihoz. Nagy Sándor nyilatkozatát a Szabad Nép közölte: „Törjön el tollam, szívem harcos fegyvere, ha egy pillanatra is meghátrál az előttünk álló nagy feladatokról a nagyszerű csatában, amely az emberiség boldogulásáért folyik.”

hiszen a kivitelezés bőbeszédű, elsietett, sokszor naturalista, s ez a szoc-reál kezdeti időszakának a következménye.³⁰

Ez a kontextusfüggő kritikai attitűd tekinthető a szöveg egyfajta esztétikai mentegetésének, ugyanakkor a marxista szemléletű irodalomértés szempontjából is meggondolandó, hiszen a szocialista realizmus változékony, pontatlanul megfogalmazott és olykor visszamenőlegesen érvényesülő kritériumai nemcsak Aczél regényének fogadtatását befolyásolták.

Magáról az eseményről azonban kivétel nélkül szuperlatívuszokban számoltak be, többek közt Bóka László: „a világ őrtonyára fölvonták a magyar lobogót!” – írta a Csillag áprilisi számában. A Sztálin-díjat az egész ország irodalmát elismerő erkölcsi minősítésként fogta fel, melynek értékét szerinte maga a név, a népek közötti béke megszilárdításának célkitűzése, illetve a korábban díjazott művek színvonala határozza meg. Kifejezetten megtisztelőnek érezte, hogy Aczél egy mezőnybe került Tyihonovval, a kínai Din Linnel, Csou Li Póval, és a francia André Stillel.³¹

Aczél regényében Bóka a választott témakört méltatta, mivel a szerző a második világháború utáni történeti szituációban a társadalom realisztikus ábrázolását igyekezett nyújtani, már akkor, amikor hasonló törekvésekben a többi szerzőt – a kortárs kritika szerint – a történeti távlat hiánya meggátolta. Aczél a kezdeményezés bátorságával, a műben megjelenő erkölcsi példamutatással, illetve segítségnyújtással tett eleget a politikai elvárásoknak. Bóka ugyanakkor még ebben a regényt túlértékelő kontextusban sem tekintett el a kidolgozás felületességétől, sőt arra a következtetésre jutott, hogy az esztétikai szempontú bírálatokkal Aczél is egyetértett, hiszen nyilatkozataiban nem a díjnyertes művével „hivalkodott”, hanem a készülő írásokra fektette a hangsúlyt.³²

Bóka, bár méltatta a művet, a szovjet döntésen – alig burkoltan – maga is csodálkozott. Bár az irodalmi, irodalompolitikai vitákban Aczél ekkor szerzőként és a Csillag főszerkesztőjeként is megkerülhetetlen szereplő volt, a díjkiosztó előtt nyilvános önkritikát gyakorolt, regénye

³⁰ Urbán Ernő Révait idézve azt tekintette a szerző érdemének, hogy a köztársaság érdekeit tartja szem előtt írásaiban: Szabad Nép 1952/10, 7. A Lityerturnaja Gazetában megjelent cikk összesítését is közölte a Szabad Nép, mely szerint a Szovjet-unió minisztertanácsa „a békéért és a demokráciáért vívott harc magasztos eszméit” kérte számon az irodalmi műveken. Ld. *A Lityerturnaja Gazeta a haladó szellemű külföldi íróknak juttatott Sztálin-díjról*, Szabad Nép 1952/3, 19., valamint *A magyar irodalom nagy megtiszteltetése*, Szabad Nép 1952. márc. 27.; *Új Sztálin-díjasok*, Szabad Nép 1952. márc. 27.

³¹ BÓKA László, *Irodalmunk kettős ünnepe*, Csillag 1952/4, 495–499.

³² Az írói felelősség mibenlétét így foglalta össze: „A szocializmusért, a dolgozó emberiség békéjéért az a magyar író harcol jól, aki hivatását átérezve, sematizmusmentesen, az elvi mondanivaló pártos tisztaságának és a művészi megformálás legmagasabb igényének egységével elsősorban napjaink harcának hú tükrözésével küzd munkás, békés, boldog jövőnkért.”

pedig – amelyet nem sokkal korábban maga Bóka is erősen bírált³³ – a szematizmus élenjáró példájaként szerepelt az 1951-es írókongresszuson. Vélhetőleg ezt a kettősséget is hidalta át Bóka azzal az állásponttal, hogy a Sztálin-díj inkább figyelmeztető, mint értékelő jellegű. Aczél regénye 1954-ig öt kiadást ért meg – azaz Sztálin halála után is kiadták –, több ezer példányban jelent meg, a gimnáziumban kötelező olvasmány lett.

A díjazás hatása – a nagyságrendileg megnövekedett kiadáson túlmenően – a regény gyengeségeinek jóval finomabb, megengedőbb tárgyalásából is kitűnik, ugyanakkor a díjazástól függetlenül, főként az átadást követően, nagyon csekély érdeklődést keltett az irodalmi közbeszédben. Láthatóan a magyar kultúrpolitika nem támogatta – igaz, hogy nem is befolyásolhatta – Aczél kitüntetését, de ennél is lényegesebb, hogy még a szovjet nyomás sem volt elegendő ahhoz, hogy a magyar kritika elismerje a propagandacélokra egyébként megfelelő művet.

³³ Szabó Pál a MISZ egyik vitadélutánjáról írt beszámolója szerint, főként Bóka László hozzászólását tartotta eltúlzottnak. Aczél munkáira ekkor, mint írja „úgy záporoztak a kritikai szempontok, mint ahogy hullanak a göröngyök a koporsóra.” SZABÓ PÁL, *A vitákról és a kritikáról*, Csillag 1950. június, 48–50.